

4. Podatki o socialni mobilnosti in stabilnosti posameznih dejavnosti kot tudi položaja v dejavnosti nam omogočajo, da konstruiramo svojevrstno stratifikacijo, ki je kombinacija tako dejavnosti (družbene delitve dela) kot položaja dejavnosti (tehnične delitve dela).

V skladu s tem je na najnižjem mestu v stratifikacijskem kontinuumu dejavnost materialne proizvodnje in v njej posamezniki, ki opravljajo v proizvodnji materialno podfunkcijo. Sledi drugo gospodarstvo in v njegovem okviru prav tako posamezniki, ki neposredno opravljajo določene vrste storitev.

Nato sledi gospodarska administracija in njej administracija v negospodarstvu in v državnih službah. Daleč najbolj privlačen položaj imajo tako v družbeni kot v tehnični delitvi dela strokovnjaki v negospodarskih dejavnostih in nekaj manj strokovnjaki v državnih službah. Posebej želimo poudariti, da ta kontinuum ni konstruiran na podlagi običajnih dimenzij statusa (moč, bogastvo, ugled), pač pa smo ga empirično izpeljali na osnovi socialne mobilnosti in stabilnosti posameznih dejavnosti in položajev.

Prevedel: Viktor Konjar

MLADEN LAZIĆ

Mobilnost in homogenizacija vladajočega razreda v SR Hrvatski

To delo pa tudi celotna raziskava¹ temelji na naslednjih podmenah o osnovnih značilnostih družbene strukture v socializmu.² Dominantna družbena razmerja so odnosi razrednega tipa, zrasli iz antagonizmov med vladajočim razredom kolektivnih lastnikov ter razredom delavstva. Razred kolektivnih lastnikov monopolizira planske funkcije v družbeni reprodukciji s tem, da določa njene cilje, sredstva, pogoje, v kakršnih poteka, in tako naprej. Iz nadzora nad teleološko delovno funkcijo izhaja tudi celokupni družbeni dominantni položaj. Ker temelji izključno na izvajanju določene funkcije znotraj vseh planskih družbenih aparatov (državnih, partijskih, gospodarskih in tako dalje), je položaj kolektivnih lastnikov znotraj vladajočega razreda določen z njihovo kolektivno vlogo, se pravi, da ga ni mogoče izvajati individualno. Drugače povedano, izvajanje realne teleološke

¹ Delo temelji na posameznih rezultatih empirične raziskave družbenih struktur v SR Hrvatski (projekt »Sociokulturni razvoj«, srednjeročni program SIS VI SR Hrvatske 1981–85), objavljene v letu 1984. Zbrani so bili podatki o 4450 anketirancih, na tem mestu pa bomo uporabljali gradivo iz (osnovnega) kvotnega vzorca, v katerega je bilo vključenih 3619 anketirancev. Kvote so zastopali 4 družbeni razredi oziroma 9 slojev (v vsakem je bilo po kakih 400 anketirancev: razred kolektivnih lastnikov – sloji političnih voditeljev in direktorjev; posredni razred – sloji »inteligence«, ki opravlja sistemsko delo ter potrebno delo (v besedilu bomo uporabljali drugačne klasifikacije: nižji vodilni delavci in strokovnjaki); razred delavstva – sloji nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev, kvalificiranih in visokokvalificiranih delavcev ter uslužbencev s srednjo strokovno izobrazbo; ter »razred« privatnikov – sloji kmetov (kmečkih delavcev) in obrtnikov. Temeljne teoretske obrazložitve instrumentov in vzorcev je mogoče najti v besedilih osnutkov raziskave: Elementi za določanje socialne strukture ter Struktura vzorcev, IDIS in Zavod za sociologijo Filozofske fakultete v Zagrebu, 1984.

² Predpostavke, ki jih tu navajam v skrajno strnjeni obliki, sem obširneje obrazložil v svojem delu. Reprodukcijska družbenih skupin v SR Hrvatski, IDIS, 1986 (v tisku).

vloge (realne v danem sistemu odnosov) je neizpodbiten pogoj za pripadnost razredu kolektivnih lastnikov. V nasprotju s tem izvaja razred delavstva izključno izvedbeno družbeno vlogo. V skrčenosti na takšno ubadanje je njegovo delo po svojem bistvu »manuelno«, ne glede na »organe«, ki jih neposredno uporabljajo njegovi pripadniki (monotonija roke ali napeta pozornost očesa). V moderni (tehnološki) civilizaciji terja stroga ločenost teleološke funkcije od manualnega dela neizogibno uporabo nekaterih mediacijskih oblik. Na takšni mediaciji – s tem, da so na voljo tehnična (specialistična) znanja, ne da bi šlo za komandne funkcije, kvečjemu za posredno prenašanje planskih komand – temelji družbeni položaj vmesnega razreda. Naposled pa je tu, zunaj vladajočega sistema odnosov, oprt na »predsocialistično« obliko lastnine, »razred« privatnikov. Individualni nadzor nad proizvodnimi sredstvi je njena skupna podlaga. Toda znotraj nje (tudi v sloju kmetov, še zlasti pa med obrtniki) so tolikšne razlike ne le v življenjskem načinu (bogastvu in podobnem), temveč tudi v interesih, tako da lahko to kategorijo samo pogojno štejejo za enovit razred.

Razred tvori *enovitost* njegove vloge v delitvi družbenega dela, enovitost v njegovem načinu življenja kot tudi enovitost interesov, ki izhajajo iz tega, v *nasprotju* z drugim razredom. Objektivnosti razrednega položaja v realnem funkcioniranju sistema odnosov ni mogoče ločiti od celokupnosti (praktične) eksistence konkretnih družbenih skupin. Imanentne zakone družbene formacije posreduje v zgodovinskem gibanju totaliteta »človeške (skupinske-individualne) situacije«. Zato je za razred kot zgodovinski subjekt neizogibno (tudi) njegovo homogeniziranje. Brez relativne trajnosti (stabilnosti) kontinuitete svojega »sestava« ne more konstituirati svojega specifičnega življenjskega načina in tudi ne formulirati (v samorazumljivi obliki) svojih (celovitih) interesov kot tudi ne (konsistentne) razredne zavesti (se pravi, da se problem homogenizacije vladajočega razreda kaže kot leitmotiv v vseh vprašanih, ki zadevajo njegovo reprodukcijo). Ko gre pri tem za razred (kolektivnih lastnikov), ki opravlja plansko-organizatorsko družbeno vlogo in zato integrira celokupni globalni sistem, bi nemožnost njegove lastne homogenizacije ustvarjala nenehne motnje – v reprodukciji posameznih segmentov pa tudi v skupni družbeni reprodukciji. Razred ima kajpak že po naravi lastnega položaja na voljo osnovna sredstva za samo-stabilizacijo (kot predpostavko homogenizacije), kar je moč. Pri tem ne gre za moč razreda, ki varuje njegov celokupni položaj, temveč za specifično moč njegovih posamičnih pripadnikov – in ta moč operacionalizira reprodukcijo razrednega sestava kot načrtovanje »kadrovske selekcije«. Stabilizacija (individualnega) razrednega položaja je torej v načelu posledica takega načina razredne obnove, v katerem pripadniki razreda sami neposredno nadzirajo vstop vanj, v enaki meri izstop pa tudi napredovanje znotraj hierarhije in podobno. Iz povedanega lahko sledi vrsta operacionalnih hipotez. V pogojih relativne stabilizacije sistema težijo posamezniki k trajni ohranitvi položajev v vladajočem razredu. Gibanje pripadnikov razreda je načeloma horizontalno in vzpenjajoče se, medtem ko je spuščanje po lestvici navzdol izjema. V razred vstopajo ljudje skoz njegove spodnje sloje. Kolikor višji je položaj v hierarhiji, toliko bolj stabilen je (redkeje pride do izpadanja in razreda).

Konkretne analize se bom lotil z obravnavo podatkov o položajih, na kakršnih so bili posamezniki neposredno pred absorpcijo v vladajoči razred (v vprašalniku se je vprašanje glasilo: »S katerega delovnega mesta ste prvič prišli na položaj direktorja oziroma političnega funkcionarja?«)

Tabela 1: Položaji, iz katerih se neposredno rekrutira v sloje vladajočega razreda (v %) /

Sloj, v katerega so bili rekrutirani	Razred, iz katerega so bili rekrutirani				
	zasebniki	delavstvo	vmesni r.	kolekt. lastniki	drugi
direktorji	0,3	5,7	88,8	5,0	0,3
polit. funkcionarji	0,3	19,6	53,4	25,8	0,8

Če si ogledujemo podatke iz tabele izolirano, opazimo, da so vzorci za rekrutiranje v sloje direktorjev in političnih funkcionarjev nekoliko različni. Direktorji so prišli na svoje položaje skoraj izključno iz slojev vmesnega razreda. Če tudi njih nekoliko podrobneje razčlenimo, bomo videli, da je prišla na svoje položaje več kot polovica direktorjev iz sloja nižjih vodilnih delavcev (šefov . . .), več kot tretjina pa iz sloja strokovnjakov. Razmeroma majhno število direktorjev (in to, kajpak, »višjih« ter »srednjih«) je prišlo na svoje položaje na način »horizontalnega« prehoda iz politične sfere, prav tako majhno število pa se jih je povzpelo iz razreda delavstva. Pri tem možnost za vzpon iz »višjih« slojev delavstva daleč presega možnosti drugih slojev (število direktnih vzponov s položajev NKV, PKV, KV in VKV delavcev je zanemarljivo, medtem ko je bilo povzpeticov in vrst uslužbencev in tehnikov 2,7% ter iz vrst poslovodij 2,1%). Število direktorjev, ki so prišli na svoje položaje iz zasebniškega razreda, ni vredno omembe, pri čemer se prav v idealni meri ujemajo s političnimi funkcionarji. Podobnost bi bilo mogoče najti tudi v tem, da se je največ političnih funkcionarjev sprva prav tako rekrutiral iz vmesnega razreda. Tu pa se skladnost tudi konča: tu so namreč strokovnjaki pogostejše izhodišni sloj (z več kot eno tretjino tistih, ki se povzpno) kot nižji vodilni kadri (sloj, iz katerega je startala četrtnina funkcionarjev-politikov; ta razlika v korist strokovnjakov raste, kolikor višji je položaj v politični hierarhiji). Nadalje je precej političnih funkcionarjev, ki so svojo »kariero« v vladajočem razredu začeli znotraj direktorskega sloja (tako da spričo načina rekrutiranja direktorjev opazimo, da so prišli v razred kolektivnih lastnikov večidel iz vmesnega razreda). Naposled pa celo število tistih, ki so na poti svojega vzpona »preskočili« vmesni razred – s tem da so v vrste političnih funkcionarjev prišli neposredno iz vrst delavstva – ni takšno, da bi ga smeli podcenjevati: njih je v sloju kar za eno petino. Če zdaj po hierarhičnem sestavu razčlenimo samo delavstvo, vidimo, da je politikov, ki so bili neposredno rekrutirani iz klasičnih manualnih (»nižjih«) slojev (NKV, PKV, KV, VKV, brigadirji) 5,7%, tistih in nemanualnih (»višjih«) slojev (uslužbenci s srednjo strokovno izobrazbo, tehniki, poslovodje) pa 13,4%. Če nadalje razčlenimo po hierarhiji tudi same politične funkcionarje, dobimo naslednje rezultate: na občinski ravni jih je bilo 22,6% rekrutiranih neposredno iz delavstva, in sicer iz »nižjih« (manualnih) slojev 7% ter iz »višjih« (nemanualnih) slojev 15,6%. Na republiški ravni pa se je neposredno iz delavstva povzpelo skupaj 11,8% funkcionarjev, in to iz »nižjih« slojev 4,7% ter iz »višjih« 7,1%. Nadrobna analiza torej potrjuje pravilo »bližnjih stikov«. Razredni »skok« iz delavstva v razred kolektivnih lastnikov poteče najpogostejše tako, da se iz »višjih« slojev enega razreda ljudje povzpno v »nižje« sloje naslednjega.

Ker vzorci rekrutiranja političnih funkcionarjev odstopajo od »čistih« teoretskih pričakovanj, jih lahko poskušamo razčleniti še na en način: z ozirom na čas

njihovega vstopa v vladajoči sloj. Logična je namreč podmena, da je prišlo po izteku formalnega obdobja, se pravi v času stabilizacije družbenih odnosov, do spremembe empiričnih vzorcev reprodukcije dominantnega sloja. Vemo, da je precejšen del revolucionarne in vojne elite – formacijskega jedra bodočega razreda – izšel iz »nižjih« družbenih slojev. Enako znano je, da je potekalo konstituiranje sistema v pogojih izrazite prevlade legitimacijskega okvira, v katerem nastopa država kot »delavska«, vodilna skupina pa kot »avantgarda proletariata«. Bilo je samoumevno, da je ideologija »razrednega porekla« nadvladovala ideologijo »strokovnosti« in je bil neposreden vzpon iz delavstva v vladajoči (politični) sloj bolj stimulativen in vzpon iz skupine strokovnjakov manj. Lahko predpostavimo, da prihaja z razvojem ter s (civilizacijsko) večplastnostjo sistema do sprevačanja tega odnosa.

Da bi hipotezo preverili, smo anketirance (politične funkcionarje) porazdelili v štiri skupine – z ozirom na čas, ko so prvič postali pripadniki sloja: I. skupina – od 1944–1965; IV. skupina – v letu 1984. Rezultati povedo naslednje: delavstvo kot rezervoar neposredne rekrutacije se je sčasoma zelo skrčilo (v skupini I. je bilo udeleženo z 29%, v skupini III. z 11,8%), vendar se je v zadnjem letu (pospešene mobilnosti, »enoletnega mandata« . . .) njegov delež znova zvečal (v skupini IV. – 18,5%). Pomembno je, da gre praktično vse zmanjšanje na rovaš skupine klasičnih manualnih delavcev (od NKV do VKV), ki postajajo zanemarljiv rekrutni rezervoar (iz vseh teh slojev skupaj se je v III. in IV. skupini med politike povzpelo enako število posameznikov kot iz vrst poslovođij). Delež vmesnega razreda je bil v vsem obdobju konstanten (nekaj prek 51%), a je zelo zanimiva sprememba znotraj njihove strukture. Relativni delež strokovnjakov kot rekrutnega rezervoarja se zmanjšuje (od 43% v I. na 29,9% v IV. skupini), narašča pa delež nižjih vodilnih kadrov (od 11,4% na 21,6% – in se tako po svoji tendenci približuje vzorcu povzpenjanja med direktorje). Opazno raste tudi delež direktorjev (v I. skupini jih je bilo 16,4%, v IV. – 28,9%). Do delne rasti deleža »višjih« slojev delavstva kot rekrutnega rezervoarja je prišlo v zadnjem letu prav na račun nižjih vodilnih delavcev in direktorjev.

Dinamična analiza nas torej opozarja na določena pravila, obenem pa širi krog predpostavk. Globalno gledano, se možnost skokovitega vzpona iz razreda delavstva v razred kolektivnih lastnikov po svojih tendencah zmanjšuje. To velja še zlasti za »nižje« sloje delavstva – za klasični proletarijat. Toda legitimacijska podlaga sistema ne dopušča dokončanja takega procesa. Občasno sicer vodi k razširitvi možnosti za neposredno povzpetje, vendar zgolj za »višje« sloje delavstva. Hipoteza o krepitvi »tehnokratske ideologije« ter z njo vred o zvečevanju možnosti strokovnjakov (specialistov), da se povzpno v vladajoči sloj (politikov), se je izkazala kot neupravičena. Namesto tega se vse bolj zarisuje proces *hierarhizacije* družbe, ki veleva, da je opravljanje ene vodilne vloge predpostavka za povzpetje v drugo. Tudi to je težnja, ki se krepi na vseh družbenih ravneh: direktorji so poglobilni neposredni rekrutni rezervoar za sloj političnih funkcionarjev, nižji vodilni delavci so to bolj in bolj znotraj vmesnega razreda, poslovođje pa znotraj delavstva (skupaj z uslužbenci). Specializacija vodenja ljudi se oblikuje kot posebna (družbeno zajeta, se pravi v celokupen socialni »prostor« vpeta) oblika tehnične-družbene organizacijske veščine. Upravljalna piramida sega prek vseh teh razrednih meja (čeravno jih ne odpravlja!)

Ugotovitve o tem, iz katerih položajev prihaja do neposrednega rekrutiranja v vladajoči razred, bomo zdaj primerjali s splošnimi ugotovitvami o znotraj-genera-

cijskih premikih. Ob soočanju anketirančevega zdajšnjega delovnega mesta z njegovim prvim delovnim mestom smo ugotovili, da so začeli sedanji pripadniki vladajočega razreda svojo »kariero« domala vsi znotraj vmesnega razreda (49,2%) in delavstva (41,9%); preostali so neposredno »startali« znotraj vladajočega razreda). Navedena primerjava nam omogoča nekoliko natančnejši oris celokupne znotraj-generacijske mobilnosti vladajočih slojev. Vidimo predvsem to, da postaja slika o razmeroma množičnih socialnih vzponih precej blažja. Četudi je kar $\frac{3}{4}$ pripadnikov vladajočega razreda iz vrst posameznikov, ki so začeli »kariero« v sestavi delavstva, se jih je večina vzpenjala postopoma: najpoprej so se povzpeli na položaje v vmesnem razredu, šele nato so – iz njega – prešli v razred kolektivnih lastnikov. Takšna pot je še zlasti značilna za sedanje direktorje: njihovo napredovanje poteka skoraj izključno prek položajev strokovnjakov ali nižjih vodilnih delavcev. Pri političnih položajih pa skokoviti vzpon še vedno ni redek pojav. Vendar pa je vzpon v obeh primerih, naj je skokovit ali postopen (kar velja za oba sloja vladajočega razreda), bolj in bolj odvisen od specifičnih komandnih položajev (ki obstoje znotraj obeh podrejenih razredov). Tako imamo zdaj pred seboj zaris različnih sredstev, s kakršnimi teži razred kolektivnih lastnikov – kot v načelu odprta skupina – k temu, da bi si zagotovil lastno homogenizacijo. Bolj in bolj si prizadeva, da bi se rekrutiral iz razreda, ki mu je »najbližji« in prihajajo njegova nasprotja v zvezi z njim (kar zadeva življenski način, interese, ideologijo . . .) kar najmanj do izraza. Z ozirom na značaj legitimiranja svoje dominacije pa mora absorbirati (červavno vse manj sistematično in vse bolj kampanjsko) tudi posameznike z »delavskim poreklom«. Vendar se v teh primerih ozira predvsem po posameznikih, ki so se bili poprej že povzpeli iz delavstva v vmesni razred (z dopolnilnim izobraževanjem ali z napredovanjem po upravni hierarhiji). Naposled je treba poudariti še to, da imajo ob še vedno obstoječih direktnih preskokih iz delavstva v sloj političnih funkcionarjev izhodiščne položaje praviloma »elitne« kategorije, določujoče položaje pa – najnižje hierarhične ravni. Pričakujemo lahko kajpak, da bo tendenčno vzpostavljena dominacija prvega vzorca, medtem ko se bo drugi obdržal kot pomožna in tretji kot izjemna oblika, ki jo bomo obnavljali bolj v smislu ritualnih kot v znamenju funkcionalnih smotrov. Na ta način bi se empirična mobilnost vladajočega razreda približala teoretskemu vzorcu reprodukcije. Tako pa bi se hkrati uresničila ena ključnih predpostavk o konstituiranju razreda kolektivnih lastnikov kot skupine, ki ima kljub kratkotrajnosti empiričnega sestava neposredno kolektivno samozavedanje o posebnosti svojega družbenega položaja kot tudi o vlogi, ki jo ima kot upravljalec celokupne družbene reprodukcije. Nasproti temu samozavedanju se seveda oblikuje samozavest razreda delavstva pa tudi samozavest tistega sloja vmesnega razreda, ki opravlja posebno delo. Osveščenost nasprotnih si interesov pa je predpogoj za razvoj družbene dinamike, ki presaja družbene spopade iz sfere kaotičnih individualnih resentimentov na področje osvobajajočih revindikacij.

Poleg položaja, od koder je mogoče priti v vladajoči razred, za proces njegove homogenizacije ni nepomembno tudi obdobje, v katerem pride do povzpetja. Ob podmeni, da bo sledil trajen obstanek v razredu, daje bolj zgođen prihod vanjo več možnosti za individualno »adaptacijo« na položaj pa tudi za razvijanje samozavesti o posebnostih skupinskih interesov – na podlagi poprejšnje družbene vloge skupine ter v nasprotju z drugimi družbenimi skupinami. Specifičen način konstituiranja, ki pogojuje pripadnost izključno z aktivno vlogo v planiranju in kontroli družbene reprodukcije, zastavlja razredu povsem nove zgodovinske naloge. Med-

tem ko so si ljudje zgodovinski razredni status praviloma pridobili z rojstvom, postaja ta status v socializmu (kar zadeva razred kolektivnih lastnikov) stvar biografije in individualnega vzpona. Do položaja se je mogoče dokopati s skokom znotraj (delovne) »kariere«, medtem ko pomeni konec »kariere« odhod s položaja (zatorej so gerontokratske težnje še vedno močno prisotne – če jih formalno zavrnemo, si prizadevajo, da bi se obnovile neformalno). Znano je, da so bili v obdobju konstituiranja sistema v sestavu formacijskega jedra razreda mladi ljudje. Oblikovanje družbenih odnosov ter »socialnega značaja« (Fromm) teh ljudi je bilo enoten proces. Množično *obnavljanje* razreda s prитоком mladih ljudi pa oporeka logiki njegove reprodukcije. Razred se izpopolnjuje postopoma, s prevzemanjem izpraznjenih mest, ne s širšimi zamahi (občasne kampanje imajo predvsem ideološko funkcijo). Od »kandidatov« zahtevajo dokaze lojalnosti, a zanje mlajši ljudje niso imeli dovolj časa. Prav tako ne utegnejo vzpostaviti osebnih stikov, ki so za imenovanje neizogibni. Vseeno pa smo priče poskusom uravnovežitve tega nagibanja na stran starejših z uveljavljanjem specifičnega rezervoarja za rekrutacijo mlajših pripadnikov razreda – prek politične organizacije mladih, katere vrh je del enotno vladajoče hierarhične organizacije. Tu se začena angažman razmeroma zgodaj, aktivnost sama pa posameznika obenem legitimira in ga poveže s sloji, ki opravljajo imenovanja. »Socialni značaj« (morebitnih) bodočih pripadnikov se tu oblikuje na kar najbolj sistematičen način.

Vendar pa se moramo kar najhitreje lotiti določanja empiričnih modelov, kar zadeva obdobja rekrutiranja v vladajoči razred, če želimo obravnavati njihov možni vpliv na homogenost skupine. Vemo že, da so sloji političnih funkcionarjev in direktorjev (obenem s kmeti) najstarejši v vzorcu: domala $\frac{2}{3}$ pripadnikov razreda sta starejši od 40, več kot $\frac{1}{3}$ pa je starejših od 50 let (modalna starost za vse druge skupine je od 30–39 let). Čas vstopa v razred pa smo s tem zgolj indirektno napovedali in ga bomo brž neposredno preverili:

Tabela 2: Življenjsko obdobje vstopanja v vladajoči razred (%)

Sloji razreda	Starost, ko človek postane pripadnik vladajočega razreda			
	do 29. l.	30–37 l.	38–45 l.	46 let in več
direktorji	20,6	42,2	25,8	11,5
polit. funk.	32,2	22,7	26,9	18,2

Osnovni (»statični«) podatki nas navajajo k sklepu, da so posamezniki v vladajoči razred absorbirani v razmeroma zgodnjem življenjskem obdobju: prek polovica pripadnikov obeh slojev je prišla na položaje že v prvi tretjini svoje delovne »kariere«. Pri tem vidimo, da je pri direktorjih obveljalo tipično obdobje vzpona (med 30. in 37. letom), medtem ko so politiki precej bolj enakomerno razporejeni po vseh kvalifikacijskih skupinah. Iz preglednice bi se torej dalo povzeti, da delujejo starostni vzorci mobilnosti na homogenizacijo razreda kolektivnih lastnikov razmeroma ugodno. Osnovna masa razreda se (kot kaže) rekrutira dovolj zgodaj. To bi utegnili biti za posameznike dvojna priložnost. Imeli naj bi čas izoblikovati si specifičen način življenja razreda, se seznaniti z njegovimi posebnimi interesi in obvladati načine njihove ohranitve/razvijanja. Na voljo pa bi

imeli tudi neke vrste časovno perspektivo, znotraj katere bi oblikovanje njihovega posebnega »življenjskega stanja« (v skladu z danim položajem v razredni hierarhiji) delovalo kot realno (relativno trajno) dejstvo. Pomen takšnega »sprijaznje-
nja« s posebnostmi razrednega položaja (kot totaliteto) seveda presega okvire individualnih adaptacij. Tu gre predvsem za to, da se posamični položaji vsilijo kot splošna družbene vloge. Pomeni, da naj bi trajnejše vztrajanje na položajih pogojevali okviri, izhajajoči iz (planske, integracijske, nadzorne . . .) vloge, ki je nujna za reprodukcijo vladajočega sistema (namesto da pomeni »funkcija« izključno trenutno legalizirano priložnost za individualno kopičenje dobrin itd.) Skratka, posamično obnašanje regulirajo skupinska pravila, ki so podvržena obstoju danega načina proizvodnje oziroma izpeljana iz potreb njegovega funkcioniranja.

Zdi se torej, kot da splošni podatki potrjujejo časovno možnost (»dosegljivost«) homogenizacije vladajočega razreda na črti individualne introjekcije sistemsko neizogibnega »družbenega značaja«. Do pomembnih odstopanj pa pride, ko te podatke nadrobneje (»dinamično«) razčlenimo z ozirom na zgodovinsko obdobje, v katerem je potekala rekrutacija v razred (uporabljam že izpeljano delitev na čas do leta 1965, na obdobje 1966–1975 in na obdobje 1975–1984). V prvem obdobju so prišli, kot se je mogoče nadejati, praktično vsi politični funkcionarji (87%) ter večina direktorjev (58%) v razred v najbolj zgodnji življenjski dobi (do svojega 29. leta). Starejših od 37 let praktično sploh ni bilo. Odtlej pa prihaja do sistematičnega odmikanja v vse starejša življenjska obdobja, ko prihaja do zasedbe razrednih položajev, kar velja še posebej za sloj političnih funkcionarjev. To je šlo tako daleč, da so bili politiki, imenovani leta 1984., povečini pripadniki najstarejše kategorije: prek 46 let starih je bilo 33,7%, mlajših od 28 let komaj 8%. Drugače povedano, v sloj jih je prišlo v zrelih ali starejših letih (po 38. letu starosti) več kot 1/3. Tudi pri direktorjih prihaja do odmikanja v starejše letnike, čeprav precej počasneje kot pri politikih. V obdobju od 1976. do 1984. leta je bila še vedno najbolj številna kategorija, ki je v času rekrutiranja štela od 30 do 37 let (39,7%), vendar so se mlajši od 37 in starejši od 37 let po številu praktično izenačili.

Dejansko gibanje se tedaj sklada z vsakodnevnimi opažanji in je z vidika homogenizacije vladajočega razreda videti neugodno. Pripadnost razredu je omejena na manjši del delovne »kariere« oziroma na razmeroma kratko obdobje posameznikovega življenja. To občutno zaostre probleme doseganja razredne samozavesti. To dejstvo omogoča spekuliranje v različnih smereh: če je razredni položaj le krajša epizoda v individualni biografiji, se moramo vprašati, ali lahko sploh prihaja do uspešnega posredovanja med splošnim in posamičnimi interesi. Mar takšna »epizodnost« ne vodi v spreminjanje položaja (oziroma pripadajoče mu moči) v goli instrument za doseganje osebnih ciljev (ki se ne morejo »sprijazniti« s splošnimi potrebami funkcioniranja sistema)? Ali to (empiričnega) pojma razreda bistveno ne okrni, kajti skupine ne more preseči stadija gole aglomeracije? In tako naprej. »Mehanično« razreševanje naštetih in podobnih težav razreda je možno, na primer, z ukinitvijo pokojninskih (starostnih) limitov za opravljanje vseh – ali vsaj višjih – funkcij. Razredni položaj, naj si ga je kdo pridobil še tako pozno, postane tako posameznikova življenjska »usoda«: ohranitev na položaju in ohranitev položaja samega se tako neločljivo sprepletata. Vendar pa se v jugoslovanski družbi ustaljuje pravilo, po katerem se morajo funkcionarji prav tako neizogibno (avtomatično) upokojiti kot vsi drugi zaposleni. Homogenizirajoče elemente je treba poiskati na drugi strani. Spomnimo se najpoprej tega, da se vse

večji korpus sloja političnih funkcionarjev rekrutira iz direktorskega sloja, vendar je proces staranja (v obdobju vzpona) vseeno precej počasnejši. Do vstopa v razred prihaja potemtakem prej, kot povedo podatki o »inicialni« starosti političnih funkcionarjev, le da poteka prek »nižjega« sloja (direktorjev). Spomnimo se, da pripadajo položaji, s katerih poteka rekrutiranje v vladajoči razred, specifični komandni hierarhiji, ki sega prek razrednih meja. Rekrutni rezervoar zajema predvsem položaje, na katerih prevladujejo elementi systemskega dela! Tako imenovana vodilna mesta, ki omogočajo upravljanje z ljudmi, zagotavljajo identifikacijo s temeljnimi cilji sistema, še preden se kdo povzpne na položaj, ki sodi v dejanski upravljalški družbeni razred. Diskontinuiteta razrednih pozicij (moči, življenjskega načina in pod.) s tem, kajpak, ni odpravljena, prehod (predvsem z vidika interesov) pa je vendarle omiljen.

Skratka, splošni podatki o obdobju, ko človek vstopi v vladajoči razred, nam sugerirajo, da je vzpon dovolj nagel za homogenizacijo članov razreda. Vendar pa se čas vzpona po svojih tendencah pomika v starejša obdobja. To precej zastruje probleme konstituiranja razreda kot homogene skupnosti, z enovitimi interesi, življenjskim načinom in lastno zavestjo o posebnosti svoje družbene eksistence. (Vse bolj izrazito) časovno omejenost pripadnosti, ki ogroža razred kolektivnih lastnikov v njegovi vlogi zgodovinskega subjekta (saj ga potiska na formalno skupnost imetnikov položajev, ki niso zmožni artikulirati smiselne zveze med lastnimi kratkoročnimi in razrednimi dolgoročnimi interesi), skušajo premagati s specifičnim rekrutnim rezervoarjem, iz katerega mobilizirajo nove člane. V zgodovinskem smislu posebno systemsko delo (utelešeno v hierarhiji vodilnih položajev), ki je namenjeno zgolj reprodukciji vladajočih razmerij, postaja vse bolj in bolj neizogibna predpostavka za povzpetje v razred kolektivnih lastnikov. Določene oblike homogenizacije skošajo prebiti striktno razredne meje. Jasno je, kajpak, da to probleme samo omili, ne pa tudi razrešuje.

»Druga plat« vprašanja o obdobju vstopanja v vladajoči razred je trajnost posameznikovega vztrajanja v njem. Na tem mestu nam ni treba ponavljati analiz o razrednih barierah, ki preprečujejo vzpon ali umik iz posameznih skupin. Zaradi njihovega (okrepljenega) obstoja moramo pričakovati, da pomeni za množico posameznikov prodor v vladajoči razred tudi dokončno točko v vertikalni družbeni mobilnosti. Lahek izpad iz razreda bi pričal o nedodelanosti bariere, ki loči razred od drugih razredov, zatorej tudi o nepopolni formiranosti temeljnih razmerij. Nestabilnost položaja bi povzročala velike težave na poti konstituiranja (empirične) skupine v razred zase. Problem je, kot je znano, v tem, da je razredni položaj povezan izključno z izvajanjem določene delovne (planske) vloge. Glede tega sta bili v Jugoslaviji institucionalizirani dve rešitvi, ki (potencialno) ogrožata homogenizacijo vladajočega razreda glede na stabilnost položaja njenih pripadnikov. To je, prvič, obvezno upokojevanje, ki je povezano s prihajanjem na položaje v vse kasnejših življenjskih obdobjih in je zavoljo njega razredni »staž« načeloma močno omejen. Potem pa je tu še skrajševanje »mandatov«, ki tako močno zvečuje horizontalno – pa tudi vertikalno! – cirkulacijo, da je postal sleherni (»funkcionarksi«) položaj že po definiciji začasen (nestabilen). Zaradi omejenega števila višjih položajev kot tudi zavoljo relativne zavarovanosti njihovih imetnikov, kar zadeva morebitno potiskanje navzdol, mora biti za določeno število nižjih funkcionarjev vstop v razred nujno začasen.

Podatke iz raziskave je, kot ponavadi, mogoče predstaviti na več načinov, pri čemer so nekoliko drugače profilirane tudi sklepne ugotovitve (šifranti so podatke

o »karieri« razporedili v skladu z napotkom: na kakšnih delovnih mestih je delal anketiranec po prvi izvolitvi na položaj politika-direktorja?) Ugotovitve razgrnem na kratko v različnih perspektivah. Predvsem: približno 7% zdajšnjih pripadnikov vladajočega razreda je med svojo »kariero« izpadlo iz razreda in se ponovno vrnilo vanj. Pri tem je direktorski položaj bolj stabilen od položaja političnih funkcionarjev (manj kot 5% prvih je doživelo tudi odhode navzdol, v vrstah drugih pa jih je bilo med 7,5 in 10% – interval je tu zaradi možnosti večkratnega odgovora). Položaj politikov pa je še manj stabilen, če odstotka tistih, ki so v določenem obdobju zgubili status, ne primerjamo s celokupnim številom funkcionarjev v vzorcu, pač pa zgolj v razmerju do tistih, ki *bi bili lahko* izpadli iz razreda: spomniti moram namreč na to, da jih je precej prišlo v razred v letu 1984, se pravi kratek čas pred zbiranjem podatkov. V tem primeru se število spuščajoče/vzpenjajoče se gibljivih političnih funkcionarjev vzpne na (med) 10 in 14%. Ko prištejemo še (neznano) število tistih, ki se jim ni uspelo vrniti na položaj v razredu, vidimo, da je nestabilnost razrednega položaja politikov zelo očitna!

Poprejšnji sklep pa vseeno ni dokončen. »Dinamično« opazovanje opozarja na tendenco ustaljevanja politično-funkcionarskih položajev. Medtem ko se je v »prvi generaciji« (ki se je povzpela do leta 1966) število spuščajoče/vzpenjajoče se mobilnih gibalo med 30 in 40%, se je v »srednji generaciji« (imenovalni leta 1975) to število prepolovilo in postalo kasneje zanemarljivo. Dalo bi se reči, da so imeli mlajši rodovi tudi manj časa, zato ugotovljena nestabilnost še ni dokončna. Za »srednjo generacijo« je tak prigovor očitno neupravičen. Vemo, da je večina njih »kariero« začela zunaj vladajočega razreda (kjer so, potemtakem, preživeli tudi določeno število let), pa še to, da so na funkcionarskem položaju povprečno še po petnajst let. Dejansko imajo torej *malo* časa za vnovično spuščajočo/vzpenjajočo se mobilnost. Gledano nasploh, se podatki ujemajo s poprej razgrnjenimi: sistem je v procesu stabilizacije; razredi in s tem tudi razredne meje so jasneje profilirani, zatoj se empirična gibanja približujejo teoretsko-pričakovanim vzorcem (vprašanja delovanja institucionalnih rešitev, ki prisilno pospešujejo cirkulacijo na položajih, ni mogoče obravnavati na podlagi podatkov te raziskave; dejanski učinki bodo vidni šele čez kakšno leto, raziskava, ki jih bo registrirala, pa bo morala biti zastavljena drugače).

Komaj da je potrebno omenjati, da se položaj direktorjev sčasoma krepi izraziteje od politično-funkcionarskega: medtem ko lahko v »prvi generaciji« (do leta 1965.) najdemo 18% spuščajoče/vzpenjajoče se mobilnih, se je v drugi generaciji (do leta 1975) to število znižalo na 4,3%. Določena majhna razlika med stabilnostjo položaja direktorjev in politikov obstaja z oziroma na hierarhično raven, na kakršno se spustijo med sestopanjem. Vsi direktorji, ki so za nekaj časa izpadli iz vladajočega razreda, so imeli položaje strokovnjakov (kar jim je omogočalo njihova višja formalna izobrazbena raven). Določeno marginalno število političnih funkcionarjev (do 4%) se je spuščalo celo na nekoliko nižje položaje. V celoti torej vidimo, da se sestopanje (ob predpostavki ponovnega vračanja v vladajoči razred) končuje na položajih vmesnega razreda. Tako smo znova pri prejšnji ugotovitvi o razrednih barierah: med vladajočim in vmesnim razredom so (v »polpropustni« obliki) vse jasneje zarisane, v razmerju do delavstva pa so praktično opuščene.

Prevedel: Viktor Konjar